
ПРОГЛАС

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“

кн. 1, 2010 (год. XIX), ISSN 0861 7902

ХРОНИКА

Девети международен симпозиум „Търновска Книжовна Школа“*

Малко на брой са университетите в Европа, така дълбоко свързани с духовната традиция на своите народи, както Великотърновският университет, носещ името на светите славянобългарски първоучители Кирил и Методий.

През 1371 г. от Византия и Света гора Атонска в старопрестолния град Търново се завръща бъдещият български първосветител Евтимий и в манастира „Света Троица“ до падането на столицата под турско робство той организира висша исихастка книжовна школа, където високо образование получават не само българи, но и представители на народи, сродни на българите по вяра и богослужебен език. От св. Евтимий и неговите сподвижници Православната славяноезична Църква получава благодатни дарове – състава на богослужебните книги, които се четат и пеят и до днес в храмовете. Тази непреходна заслуга е призната от свидетелствата на видни Евтимиеви съвременници като митрополит Григорий Цамблак, който с достолепие твърди: „Кой народ, сроден с българския по реч, не прие неговите писания, неговите учения, труда и потта на този, който вместо с нозе да разнася евангелската проповед, си служеше с ръка и вместо с апостолски мрежи – с перо“.

Като птицата феникс от руините на историческите превратности Търновската книжовна школа възкръсва, когато през 1963 г. се открива Великотърновският университет. От 1971 г. периодически се провеждат

* Обзорът е подготвен, както следва: секция „Езикознание“ – Л. Тасева, „Литературознание“, „Философия. Богословие. Изкуствознание“, Кръгла маса и въведение – Д. Кенанов; „История и археология“ – Д. Й. Димитров.

Международни симпозиуми за делото на Патриарх Евтимий и неговите ученици и следовници, като митрополит Киприан, митрополит Григорий Цамблак.

Под тематичен наслов „**Търново и идеята за християнския универсализъм**” поредният Девети международен симпозиум „Търновска книжовна школа” се проведе от 15 до 17 октомври 2009 г. под патронажа на **проф. д-н Пламен Легкоступ**, ректор на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий”. В рамките на Симпозиума се организира честване на 100-годишнината от рождението на видния старобългарист и славист проф. д-н Куйо М. Куев (1909–1991) с Кръгла маса на тема: „Старобългарската ръкописна тема – съдба и мисия”. За участие в двете научни събития заявиха свои теми над 100 учени от България, Беларусия, Германия, Гърция, Италия, Литва, Полша, Русия, САЩ, Сърбия, Франция. В навечерието на симпозиума излезе от печат „Търновски писмена. 2/2002. Алманах за Търновската книжовна школа”. Изданието е посветено на 90-годишнината от рождението на университетския първоосновател проф. д-н Пеньо Русев (1919–1982) и 35-годишнината от публикуването на сборника „Търновска книжовна школа”, т. 1.

На тържественото откриване в Аулата на университета проф. Пламен Легкоступ обяви *новия носител на Международната Евтимиевска награда*, която се присъжда от 1979 г. Досега тя е връчвана на чуждестранните старобългаристи акад. Франчишек Славски, проф. Йежи Русек, акад. Дмитрий С. Лихачов, проф. Гунар Сване. С решение на Академичния съвет носител на наградата стана петербургският старобългарист **проф. д-н Юрий К. Бегунов**, почетен доктор на Великотърновския университет. През 2005 г. със съдействието на Великотърновския университет беше публикуван фундаменталният труд на Ю. К. Бегунов за документалните извори, ръкописното наследство и жизнения път на големия български и източноевропейски писател и църковен деец митрополит Григорий Цамблак. Книгата „Творческото наследство Григория Цамблака” е прозорец към ръкописното наследство и документалната изворова база за литературното и църковното дело на Григорий Цамблак – стотици ръкописи и неизвестни произведения са описани или отпечатани на страниците на труда. На Великотърновския университет проф. Юрий Бегунов дарява личната си библиотека, целия си архив и притежаваните от него микрофилми с копия на оригинални ръкописи.

На пленарното заседание при откриването на Симпозиума за „Търново – духовна столица на славянската православна общност”

говори **акад. проф. дин Васил Гюзелев** (София), почетен доктор на Великотърновския университет. Вторият пленарен доклад „Проф. Куйо Кувев – личност и дело“ беше изнесен от **проф. дфн Димитър Кенанов** (Велико Търново).

Работата на Симпозиума протече в четири секции – „Езикознание“, „Литературознание“, „История и археология“ и „Философия. Богословие. Изкуствознание“.

В секция „**Езикознание**“ се представиха 16 доклада. Разгледани бяха някои общи проблеми и редица конкретни аспекти на езиковата норма през XIII–XIV век на основа на едно или повече оригинални или преводни произведения. В повечето случаи авторите поставиха наблюденията си в контекста на книжовните тенденции на епохата.

Работата на секцията бе открита с доклада на **Боряна Велчева** (София) „*Григоровичевият паримейник и Търновската книжовна школа*“. Тя очерта накратко главните езикови съставки при формирането на Търновската книжовна норма, които обхващат стар езиков пласт – преди XIV век, диалектни особености от региона на Търново и езикови черти от неизвестен книжовен център. По-нататък авторката анализира мизийските белези в правописа на Григоровичевия паримейник – един многократно дискутиран паметник от края на XII – началото на XIII в., съхраняван днес в Руската държавна библиотека в Москва. Използвайки богат съпоставителен материал от други среднобългарски ръкописи и проучвания върху българските диалекти през последните 100 години, Б. Велчева доказва, че ръкописът съдържа редица източнобългарски езикови черти и че по своята правописна система се доближава до предвтимиевите писмени паметници. Изказано бе предположение, че най-вероятното място на създаване на кодекса трябва да се търси в неизвестно днес книжовно средище между София и Търново.

Подчертан интерес и оживена дискусия предизвика докладът на **Иван Харалмпиев** (Велико Търново) „*Евтимий Търновски и диглосията в България през втората половина на XIV в.*“. В него авторът подири прилики между книжовно-езиковата ситуация в България през XIV в. и във Византия през XI–XIV в. Отбелязани бяха ред общи черти: тенденцията към раздалечаване на литературните жанрове и произтичащите от нея явления като стилно разслояване и езикова диференциация, а също така и стремежът към архаизация на езика на високите жанрове. На основата на тези сходства беше очертан типологичен модел на диглосията в средновековните православни общности.

В доклада си „*Бориловият синодик – превод, интерполации, редакции*“ **Елка Мирчева** (София) привлече вниманието на аудиторията към този ранен търновски паметник и постави отново въпроса за предевтимиевите корени на Евтимиевата книжовна реформа. Авторката изтъкна някои основни черти на езика и правописа на двата преписа на Бориловия синодик и двата летописни разказа в него, от една страна, а от друга – на оригинални и преводни съчинения, възникнали или преведени в самото начало на XIII в. След съпоставката им с основните принципи на Евтимиевата реформа бе направен извод, че редица от характерните езиково-правописни особености на Търновската книжовна школа са прокарани последователно в създадените в престолния град или свързаните с него представителни ръкописи. Подчертано бе, че тази книжовна практика е била твърде стриктно следвана почти 150 години преди търновските реформатори.

Към една по-слабо изследвана през последните години област на езиковата история се обърна **Ясмина Грковић-Међор** (Нови Сад) в доклада си „*Синтакса инфинитива у Житију Деспота Стефана Лазаревића Константина Костенечког Филозофа*“. Детайлният анализ на инфинитивните употреби според тяхната синтактична функция показва, че в езика на това оригинално съчинение се наблюдава, от една страна, изключително висока степен на архаизация и гърцизация, намираща израз например в отбягването на изрази с $\Delta\lambda$ + личен глагол или широкото присъствие на заимствани конструкции от рода на $\text{яко} / \text{јеже} / \text{јанко} + \text{инфинитив}$, а от друга – са ограничени иновациите от живата реч (напр. иреалния кондиционал). Общото заключение на сръбската изследвателка бе, че разглежданият текст е типичен продукт на филологическите и идеологически стремления както на търновските, така и на ресавските книжовници, които по пътя на гърцизацията и архаизацията на езика са се опитвали да го доближат до конструирания архетип, и че тази общност в крайна сметка свидетелства за универсализма на идеята за езикова реформа, основана на общия християнско-православен мироглед.

Широко дискутирани бяха въпросите на лексиката и словообразуването.

Ивона Карачорова (София) обобщи в доклада си „*Сложните думи в съчиненията на Патриарх Евтимий*“ своите наблюдения върху лексикографски обработения материал за речника на произведенията с доказано авторство от Патриарх Евтимий – четири жития, четири

похвални слова, четири послания и Параклис за императрица Теофана. Вниманието бе фокусирано върху сложните думи с оглед на моделите на словообразуване. Авторката отдели въз основа на статистически данни както характерните типове, така и редките случаи. Направените съпоставки с класическите старобългарски паметници, с творби на други автори от Търновската книжовна школа, с лексикографски източници и лексикални изследвания мотивираха извода, че анализираният материал най-общо потвърждава основните закономерности в изграждането на сложните думи като самостоятелна словообразователна категория.

Камен Димитров (Велико Търново) в доклада си *„Промени в богословската терминология X–XIV в. (Върху материал от Йоан-Екзарховия превод на Богословие и среднобългарския превод на словата на авва Доротей)“* съсредоточи вниманието си върху словообразователните модели при някои сложни думи и суфиксални групи при глаголи, съществителни и прилагателни имена. Данните от старобългарския и среднобългарския превод бяха разгледани не само в сравнителен план, но и в съпоставка с гръцкия текст. Изнесени бяха нови доказателства за стабилизирането през среднобългарския период на въведените през IX–X в. модели за образуване на сродни думи при съществителните и прилагателните имена, а при глаголите бе отбелязана склонност към полипрефиксация и засилена имперфективация. Установено бе, че през XIV в. има ограничаване на okazaionalизмите, но същевременно продължават да се създават авторски неологизми, без това да пречи на общата тенденция към унифициране, стандартизиране и нормиране на терминологичната лексика. За изключенията бяха потърсени обяснения в личните предпочитания на книжовника или в наличието на по-стар текстов пласт.

Три разновидности на едно съчинение бяха обект на изследване в доклада на **Мария Спасова** (Велико Търново) *„Текстологичната история на славянския превод на Надгробно слово за Василий Велики от Григорий Богослов (В търсене на типология при лексикалната характеристика на основен превод, редактиран превод, втори превод). Втора част.“* Съпоставката на архаичната и преславската версия на старобългарския превод със среднобългарския превод позволи на авторката да очертае типология при лексикалното вариране между първия и втория превод (напр. замяна на редки, архаични или диалектни думи с широко употребявани, превеждане или въвеждане на гърцизми).

Потърсени бяха причините за появата на новия превод – исторически, литургически, езикови (в т.ч. наличие на грешки в първия превод, неточност на лексемата от протопревода, промяна в семантиката на първоначалната лексема). От представения материал се наложиха следните заключения: среднобългарският превод е направен от гръцкия текст, но преводачът е познавал и двете ранни версии на старобългарския превод; необходимостта от втори превод се проявява в езиковата среда, в която е възникнал преводът, и се осъзнава от носителите на езика на превода; общата за двата превода лексика всъщност принадлежи към устойчивия речников фонд на книжовния език през IX–XIV век.

Петя Карамфилова (Велико Търново) в доклада си *„Някои особености на лексиката на житията на светците-исихасти“* се спря върху сложните думи в две преводни творби на патриарх Калист – *„Житието на Теодосий Търновски“* и *„Житието на Григорий Синаит“*. Изтъкнато беше, че независимо от повишеното присъствие на словообразователни калки, характерни за книжнината от епохата, се наблюдава и известна свобода при предаване на гръцките модели. Бяха изтъкнати паралели с *„Житието на Патриарх Евтимий“* от Григорий Цамблак.

В страни от хронологическия обхват на симпозиума стоеше докладът на **Ценка Досева** (София) *„К изучению лексики славянской гимнографии“*. В него тя се спря на редки етноними и жителски имена, извлечени от източнославянски и южнославянски преписи на служебни минеи от XI–XIII в. Оценката им в контекста на старобългарската лексикография, на данните от други среднобългарски ръкописи и на съвременните химнографски изследвания показва, че тези лексеми носят ценна информация за произхода на превода, за архаичността на различни по жанр песнопения и могат да се използват като допълнителен аргумент при определяне на архаичния слой в минеите.

Два от изнесените доклади в секцията имаха по-обща текстологическа насоченост:

„Съставът на българския и сръбския Стишен пролог“ бе привлякъл вниманието на **Лора Тасева** (София). Тя сравни календара и текстовия състав за месец март на българския и сръбския превод на тази книга по общо 10 източника, като същевременно ги съпостави с данните от седем византийски стихни синаксара. Бяха открити малобройни, но типологизиращи различия между двете южнославянски разновидности по отношение на включените паметни, на наличието на стихове и/или житийни текстове и на облика на имената на някои светци, като за

повечето от несъвпаденията бяха посочени византийски паралели. Беше направен извод, че българският и сръбският Стишен пролог се основават на различни, макар и много близки по състав гръцки оригинали. По този начин тезата за независимия им генезис, която досега е аргументирана само чрез отделни текстови паралели или сравнителен анализ на грешките в превода на стиховете, бе подкрепена и на структурно равнище.

В доклада си „*Състав и структура на службите за четвъртък в Октоих от втората половина на XV в. в РНБ „П. Р. Славейков“*“ **Ния Радева** (Велико Търново) анализира подробно текстовия инвентар на този късен средновековен ръкопис. Съпоставката с други ръкописни и печатни октоиси показва, че разглежданият кодекс принадлежи към новоизводните представители на тази книга.

Група доклади бяха посветени на традициите на търновската книжнина в източнославянска среда. В част от тях бе поставен акцент върху разпространението и адаптацията на езиково-правописните норми на среднобългарските оригинали.

Анна Степановна Новикова (Москва) в доклада си „*Второе южнославянское влияние и книжная справа при патриархе Никоне*“ очерта основните белези на това явление в руската книжнина, което засяга цялостното оформление на писмените паметници след началото на XV в., но преди всичко техния графичен и правописен облик. Разглеждайки особеностите на проведената в средата на седемнайстото столетие при патриарх Никон книжовна редакция и църковно-обредна реформа, тя подчерта, че издадените по това време църковни книги се придържат към една леко модифицирана и систематизирана българо-сръбска правописна система, която възхожда към търновската книжовна норма. Основната предпоставка за това изследователката вижда, от една страна, в същността на утвърдената от Евтимий и неговите сподвижници правописна система, която поради своя надрегионален характер е предоставила възможност за свободен книжовен обмен между грамотните православни славяни, а от друга – в двувековните традиции на второто южнославянско влияние в източнославянска среда.

Събка Богданова и Елена Луканова (София) в съавторския си доклад „*Към изследването на руската рецепция на среднобългарския превод на „Пандектите“ на Никон Черногорец*“ сравниха двата най-стари преписа на среднобългарския превод на това съчинение – българския в ръкопис № 502 от средата на XIV в., съхраняван в Архива на

Петербуржското отделение на Института по история, и руския ГИМ *Син. 193* от 1381 г. Изложените факти позволиха заключението, че в областта на графиката и правописа в руския препис отсъстват иновационни явления, свързани с феномена второ южнославянско влияние. В процеса на преписване от среднобългарски протограф източнославянският книжовник е отстранявал специфичните за среднобългарската графика и правопис черти, а също така и някои от характерните южнославянски граматични особености. Посочените лексикални и словообразователни различия показваха перспективността на бъдещето съпоставително проучване на руската и българската ръкописна традиция на Никоновите „*Пандекти*“.

В доклада си „*Търновските традиции в Великите Четирите Минехи: Толкованията на апостол „Марина Бобрик* (Берлин) направи кратък преглед на състава на този паметник от текстологическа и езикова гледна точка, подчертавайки неговата хетерогенност. По-нататък тя се спира на Деяния и Съборните послания – текстови дялове, които принадлежат към частта от XIV в., преведена по поръчка на цар Иван Александър. Проследявайки наличието на редица среднобългарски езикови особености, авторката достигна до заключение, че на лексикално и граматично равнище тези текстове са били инкорпорирани в чети-минеите без каквато и да е съществена редакция. Бяха предложени няколко възможни обяснения за тази стратегия на редакторите.

В доклада „*Идея на универсализма езиковата реформа на Търновската школа в светлината на теорията и практиката на литературното творчество на източнославянските книжници XIV–XV в.*“ **Валентина Дмитриевна Петрова** (Чебоксари) потвърди с примери от „Житие на Стефан Пермски“ на Епифаний Премъдри авторитета на търновската книжовна традиция и нейното отражение в източнославянската художествена култура през XIV–XV век. На проблема за езиковите калки от втори вид в старобългарските богослужебни текстове се спира **Йежи Сташевски** (Катовице).

Заседанията в секция „*Литературознание*“ откри **Надежда Драгова** (София) с доклад за ролята на средновековния Търновград в разпространението на текстове, свързани с името на Соломон. **Галина Сергеевна Гадалова** (Твер) представи присъствието на търновския агиографски цикъл от Стишния пролог по ръкописи от XVI в. в Държавния архив на Тверска област. **Веселин Панайотов** (Шумен) обобщил наблюденията си за наличието на четири закона в славянския акростих.

Шуменската медиевистична школа бе представена още от докладите на **Десислава Иванова** „Български инкунабули и традицията на Търновската книжовна школа“, **Лиля Мончева** „Българската книжовност в руската култура“, **Грета Стоянова** „Нов препис на „Слово за правдата и неправдата“ на Петър Черноризец от ръкописната сбирка на Троицко-Сергиевата лавра“.

Под наслов „Безпристрастието – път към светостта“ **Димитър Кенанов** (Велико Търново) обобщи текстологическите особености в търновския превод на второ слово от книгата „Лествица“ на препод. Йоан Лествичник. **Венелин Грудков** (Велико Търново) говори за съвременни функции на фигурата на св. Иван Рилски, а **Ивета Рашева** (Варна) – за Цамблаковото „Житие на свети Стефан Дечански“ в руската ръкописна традиция.

В секция „История и археология“ докладите бяха с разнообразна тематика, но във всички случаи посветена на основната тема на симпозиума – мястото на Второто българско царство, включително и столичния Търновград, в общи политически, духовни и културни проекти, насочени към възможността за християнско (или поне православно) единство и свързани с изпитанията, създадени от настъпателния християнски Запад и османските нашествия от изток. В хронологически план докладите третираха различни аспекти на тази основна тема. **Иван Лазаров** (Велико Търново) аргументира тезата си, че Търновград се установява безапелационно като столица на възобновената българска държава едва по време на управлението на Калоян. Докладът на **Анчо Калоянов** бе съсредоточен върху Архивския номоканон и означението „Велика църква“ в него. Идеите и практиките на християнския универсализъм бяха разгледани от **Димитър Димитров** (Велико Търново) през призмата на византийско-чешките взаимоотношения по времето на Мануил I Комнин през XII век и на Карл IV Люксембургски през XIV в. Мястото на Търновска България в политическите планове на Венеция през 50-те и 60те години на XIV век бе във фокуса на доклада на **Момчил Младенов** (Велико Търново). В общия си доклад **Георги Атанасов и Пламен Павлов** (Велико Търново) разгледаха ролята на митрополит Киприан в ‘голямата политика’ на Балканите и в Източна Европа в бурните години на късния XIV и ранния XV век. **Иван Тюнджиев** (Велико Търново) представи интересни данни за мястото на българите и връзките им с Йерусалим и тамошната патриаршия в периода XV–XIX век. Малко встрани от общата тематика, но здраво

свързан със средновековната война и образност, бе докладът на **Ивелин Иванов** (Велико Търново), който третираше въоръжението и способите на воюване, отразени в илюстрирани готически ръкописи от XIII–XV век.

Вторият „археологически“ ден в работата на тази секция бе основно посветен на проучванията и новите разкрития на хълма Трапезица, като повечето от докладите бяха в тази насока. **Йордан Алексиев** (Велико Търново) постави началото с акцент върху историята на проучването на Трапезица. Миналото и настоящето на разкопките в югоизточния сектор на Трапезица бе във фокуса на изложението на **Мирко Робов** (Велико Търново). **Казимир Попконстантинов** (Велико Търново) представи новооткрит автограф на зограф от митрополитския храм „Св. Апостоли Петър и Павел“. **Мария Долмова** (Велико Търново) направи хронологически преглед на „царските църкви“ в Търново, а докладът на **Тодор Овчаров** (Велико Търново) продължи темата с мястото на средновековните търновски манастири в контекста на дебатирания християнски универсализъм. Върху християнската тематика, заложена в сюжета на българските монети и патриаршески печати от XIII–XIV век, се спря **Христо Харитонов** (Велико Търново). **Иван Чоков** (Велико Търново) запозна присъстващите с текстилните материали, използвани за украса на светите мощи и отразени в литературата от XIV–XV век, а **Евгени Дерменджиев** (Велико Търново) представи реконструкция на северната кула на крепостта Трапезица. **Константин Тотев и Диана Тотева** (Велико Търново) посветиха два отделни доклада, на новооткритата църква № 19 на хълма Трапезица и нейната стенописна декорация. И както е обичайно при такива срещи, представянията бяха гарнирани с оживени дискусии.

В секция „**Философия. Богословие. Изкуствознание**“ за съборността на Църквата и универсализма на културата в тяхната съвместимост и/или антагонизъм своя гледна точка представи **Мариян Стоядинов** (Велико Търново). На обсъждане **Надежда Христова** (Велико Търново) предложи двете алтернативи днес – глобализация или християнски универсум. **Вихрен Бузов** (Велико Търново) постави Търновската книжовна школа в контекста на късносредновековните университети в Централна и Източна Европа. Универсалиите в исихасткия модел на света и фундаменталната онтология на Хайдигер беше темата на **Евлоги Данков** (Велико Търново). **Иван Матев** (Стара Загора) потърси Евтимиевата исихастка (търновска) традиция в агиографските модели на късните стенописни изображения на Св. Йоан Рилски от църквите на Стара Загора.

Гиедре Мицкунаите (Вилнюс) въведе неизвестен документален материал в доклада си „*Гръцката*“ живопис в Тракайския костел – догматичен израз и разпространение на вярата в средновековна Литва“. **Зарко Ждраков** (София) разположи търновските старини в контекста на Калояновата уния, а **Патрик Льокак** (Кърсвил, Мисури) съзря среща на Изтока и Запада в търновградски фрески от XIV век. **Ваня Сапунджиева** (Велико Търново) съобщи за една ранна тревненска икона от Капиновския манастир. **Елена Попова** (Велико Търново) посвети доклада си на чинопоследованието в шествието с мощите на св. Йоан Рилски (текст и изображение). **Росина Данкова** (Велико Търново) показва исихастката иконография като проблем на естетиката (метафизика на красивото).

Кръгла маса „Старобългарската ръкописна книга“

В памет на проф. дфн Куйо М. Куев (1909–1991), по случай 100-годишнината от неговото рождение, беше посветена **Кръглата маса на тема „Старобългарската ръкописна книга – съдба и мисия“**, а също и отделното издание на актуалната и до днес статия на младия Куйо Куев – „Малоазийската теория за езика на св. св. Кирил и Методий“ (1940 г.). В началото на заседанията **Лидия Куева-Шверчек**, дъщеря на именития старобългарист и славист, в прочувствено слово сподели неизвестни моменти от студентските години на своя баща. Със светли думи за човека проф. Куйо Куев разказа спомени **Румяна Павлова** (София). Върху основата на своя издирвателски опит **Донка Петканова** (София) прибави свидетелства за продължаващото унищожаване на стари книги. **Галина Сергеевна Гадалова** (Твер) потърси пораждащата роля на „Азбучна молитва“ от Константин Преславски в създаването на староруските тълковни азбуки. **Трендафил Кръстанов** (София) внесе яснота за съдбата на староизводните текстове от 862 г. до 1232 г. Чрез миниатюрите в Тверския препис от Хрониката на Георги Амартол **Татяна Владимировна Анисимова** (Москва) намери доводи да разгадае символиката на числото 7.

По данни от славянската ръкописна традиция **Димитър Кенанов** (Велико Търново) застъпи тезата за 45 слова, които са първообразният